

DRIEDUIZEND JAAR ZOTTEGEM. HET BEWOGEN VERHAAL VAN ELF DORPEN IN ZUID-OOST- VLAANDEREN

INLEIDING

Het is een ondankbare taak de geschiedenis van een gemeente in een paar bladzijden samen te vatten. Helemaal té gek wordt het als die historiek slaat op 11 dorpen. Sinds 1971 mocht het 'kleine' Zottegem immers het omliggende platteland, bestaande uit Elene, Erwetegem, Godveerdegem, Grotenberge, Leeuwergem, St.-Goriks-Oudenhove, Strijpen en Velzeke-Ruddershove, in zijn vaandel voeren. En in '77 kwam daar nog een flinke hap van Oombergen en St.-Maria-Oudenhove bij. Niettemin willen we een poging ondernemen om in grote lijnen de historiek van het gebied dat nu deel uitmaakt van de gemeente Zottegem te schetsen. Verwacht van ons evenwel geen gedetailleerde historiografie. Wie hier allemaal de lakens uitdeelde of hoe de verschillende gemeentenamen geïnterpreteerd en verklaard worden, zal je in deze bijdrage nauwelijks terugvinden.¹ We beperken ons veeleer tot een schets van de krachtlijnen van drieduizend jaar Zottegemse geschiedenis. Hierbij gaat onze aandacht (in zgn. 'kaderstukjes') tevens naar datgene waarvan nog tastbare sporen zijn terug te vinden en dat toeristisch attractief is. Het spreekt voor zich dat wij bij het uitschrijven van deze 'verkenning' door Zottegem ruim gebruik maakten van wat anderen vóór ons op papier zetten. In het kader van deze bijdrage was het evenwel ondoenbaar systematisch naar hun arbeid te verwijzen.

VAN DE EERSTE SPOREN TOT DE MIDDELEEUWEN

Bodemvondsten verwijzen naar een vroeg verleden

Zottegem kan bogen op een vroeg en gevuld verleden. Vooral Velzeke geniet, en dit sinds de 16^{de} eeuw, bekendheid om zijn oudheidkundige vondsten. Systematisch onderzoek vanaf 1953, maar voornamelijk sinds 1969, bracht sporen aan het licht die teruggaan tot de Hallstattperiode (1000-450 vr. Chr.). Dan zwijgt de bodem een paar honderd jaar. De draad wordt opnieuw opgenomen net na het begin van onze jaartelling, wanneer de Romeinen te Velzeke een militair kamp optrekken. In het zog van het leger komen de handelaars en geleidelijk aan ontstaat een bewoningskern. Naderhand groeit de zgn. 'vicus' Velzeke uit tot

¹ Voor gedetailleerde, zij het deels verouderde, informatie hieromtrent kan je terecht bij F. DE POTTER & J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*. Alle Zottegemse deelgemeenten werden gebundeld in: *Geschiedenis van de gemeenten behorende tot het huidige Zottegem*, in: XXVste Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring - 1981, Zottegem, 1982, pp. 49-427. In datzelfde jaarboek werd op pp. 31-46 ook een ruime bibliografie over Zottegem afgedrukt: D. LAMARCQ, *Bibliografie bij de 'Geschiedenis van de gemeenten behorende tot het huidige Zottegem'*. Aanvullende gegevens kan men terugvinden in: H. VAN ISTERDAEL, *Bibliografie van de gemeenten van het Land van Aalst (1950-83)*, Aalst, 1985, een bibliografie die jaarlijks wordt aangevuld in het tijdschrift *'Het Land van Aalst'*.

het belangrijkste centrum van Zuid - Vlaanderen. Gelegen langs de weg Boulogne - Keulen en in de onmiddellijke nabijheid van een verbinding tussen Bavai en het noorden (Gent?), bekleedde Velzeke een religieuze, economische en administratieve functie. Er waren een marktplein, tempels, administratieve gebouwen, brons- en ijzersmelterijen en graansilo's. Amforen uit Spanje en Italië, maalstenen uit het Eifelgebergte en aardewerk uit het Rijngebied, maar vooral de talloze 'terra sigillata' (het luxe-aardewerk uit die tijd), onderschrijven het belang van de 'vicus'. Romeinen in de strikte zin van het woord zullen hier met uitzondering ten tijde van het legerkamp, niet of nauwelijks vertoefd hebben. De sociale toplaag bestond immers uit leden van de Keltische adel. Vandaar dat men in vaktermen spreekt over de 'Gallo - Romeinse' periode. In het tweede kwart van de derde eeuw raakt de vicus Velzede stilaan in verval. Gelegen op de rand van het Romeinse Rijk, was men er beducht voor de Germaanse dreiging aan de grenzen. De grote landbouwexploitaties (zgn. 'villa's') worden verlaten en de heirbaan verliest grotendeels haar functie. Wanneer rond 260 de Saksen, en in 275 de Franken en Alamannen, hier binnenvallen, vinden ze weinig meer dan een bleek afkooksel van het eens zo bloeiende Velzeke. Binnen de grenzen van de huidige gemeente Zottegem werden ook nog Romeinse sporen teruggevonden in onder meer de Kasteelstraat te Zottegem, in Erwetegem en in Grotenberge. In laatstgenoemde gemeente stuitte men in 1950 op een ware muntschat, hoogstwaarschijnlijk rond 260 ten tijde van de Germaanse invallen in de grond gestopt. Vanaf het einde van de derde eeuw vindt ook een minder gewelddadige, maar gestage én blijvende inwijking van Germanen plaats. Deze effent het pad voor de Frankische kolonisatie in de eerste helft van de 5^{de} eeuw, en voornamelijk in de 6^{de}-7^{de} eeuw. Sporen van hun aanwezigheid vinden we ook te Strijpen (Beugelstraat) waar Merovingische begraafplaatsen uit de 6^{de} en 7^{de} eeuw werden blootgelegd.

Oorsprong van de dorpen en parochies

De periode tussen de 6^{de}/7^{de} en de 10^{de}/11^{de} eeuw bracht op sociaal-economisch gebied voor de plaatselijke bevolking geen noemenswaardige veranderingen. Op het schaars bewoonde platteland speelden handel en nijverheid geen rol van betekenis. Men deed aan landbouw, maar dan wel in een natuurlandschap, m.a.w. kleinere kernen akkerland lagen verloren tussen bos en heide.

In de loop van de 11^{de} eeuw begon een ontwikkeling op agrarisch gebied die maakt dat men hogere oogstrendementen boekte. De verhoogde voedselproductie werkte een bevolkingstoename in de hand wat op zijn beurt leidde tot een uitbreiding van het landbouwareaal. We mogen stellen dat in de 11^{de}-13^{de} eeuw het beeld van het landschap (van voor ca. 1850), de plaats van de woonkernen en de verdeling van de bevolking in grote trekken werden bepaald.

Deze afzonderlijke kernen kwamen onder het gezag van een plaatselijke heer; men spreekt dan ook van 'heerlijkheden'. Zonder hier nader in te gaan op de ingewikkelde eigendomsverhoudingen van de verschillende heerlijkheden en lenen, kunnen we alvast aangeven dat de meeste deelgemeenten tot het einde van de 12^{de} eeuw afzonderlijke heerlijkheden vormden. Naderhand komt het merendeel onder hen in handen van de heren van Zottegem, nl. Zottegem, Erwetegem, Godveerdegem, Grotenberge, St.-Goriks-Oudenhove en Strijpen. In 1540 komt daar ook nog Velzeke bij. Elene-Leeuwergem, Oombergen en St.-Maria-Oudenhove bleven afzonderlijke heerlijkheden.

In dezelfde periode waarin de wereldlijke structuur van de verschillende gebieden zijn beslag vond, grijpt ook de uitbouw van de geestelijke (parochiale) entiteiten plaats. In de 7^{de} eeuw werd onze streek immers gekerstend. Bij het ontstaan van de parochies moet het aandeel van de grote kloosters meer dan ingrijpend zijn geweest. Zo vinden we voor alle deelgemeenten rond 1150-1170 (Velzeke: 1065!) schenkingsakten terug waarin abdijen het patroonsrecht over de parochie krijgen. Wat het Zottegemse betreft, speelt de Norbertijnerabdij van Mont St.- Martin (Frankrijk) een eersterangsrol. Niet minder dan 5 parochies (Strijpen, Erwetegem, Grotenberge, St.-Goriks-Oudenhove en Zottegem) vertrouwen de geestelijke zorg aan genoemde abdij toe. Strijpen was moederparochie en bleef dat tot in de 16^{de} eeuw, behalve voor Zottegem dat in de 13^{de} eeuw een afzonderlijke parochie werd.

VAN DE VOLLE MIDDELEEUWEN TOT DE ACHTTIENDE EEUW

'En de boer... hij ploegde voort'.

Na de expansie van het landbouwareaal in de 11^{de}-12^{de} eeuw nam tijdens de 13^{de} eeuw, en dit op relatief korte tijd, de productiviteit in de landbouw gevoelig toe. Dit voornamelijk als gevolg van een aantal innovaties. Zo gaat men in onze streek onder andere het drieslagstelsel gedeeltelijk vervangen door de teelt van voedergewassen op de braak. Dit laat niet alleen toe meer vee te houden, maar brengt tegelijk een betere bemesting met zich mee. Eén en ander maakt dat reeds op het einde van de 13^{de} eeuw het plafond van de agrarische productie wordt bereikt. Telkens dit plafond door bevolkingsgroei wordt doorbroken, volgen er periodes van oversterfte (door hongersnood, epidemieën,...). Genoemde situatie is kenschetsend voor de periode 1300-1750. Typevoorbeelden van dergelijke periodes van oversterfte in het Zottegemse zijn de jaren 1667-'68 (pest) en 1676-'78 (buikloop). Vooral laatstgenoemde dysenterie-epidemie nam hier catastrofale vormen aan: in Velzeke vielen 532 slachtoffers, of 2 inwoners op 5. Hoe een doorsnee Zottegems dorp er rond 1700 uitzag, hoe men er leefde en werkte, kunnen we reconstrueren aan de hand van een waaier van bronnen. We nemen hier Velzeke als voorbeeld omdat deze deelgemeente tot nog toe het meest vanuit sociaal-economische hoek werd bestudeerd.

In vergelijking met andere streken in Vlaanderen was het aandeel van de plaatselijke boeren in het grondbezit er relatief hoog (52 %). Een derde van de grond was in handen van kerkelijke instellingen, een goede 15 % behoorde aan de burgerij (advocaten, e.d. wonende te Gent, Aalst, Rijsel), en nauwelijks 5 % kwam de adel toe. Eén op vijf gezinnen beschikte (in eigendom of in pacht) over een lapje grond kleiner dan 50 are. Anderzijds exploiteerde 15 % van de gezinnen een uitbating van meer dan 10 hektare.

Laatstgenoemde groep kunnen we als 'bemiddeld' omschrijven: zelfs in de allerslechtste jaren hoeven zij zich geen zorgen te maken. Het zijn o.a. de burgemeester en de baljuw, schepenen, de mulder en de brouwer-brandewijnstoker.

Een trapje lager op de sociale ladder staan de gezinnen die in een normaal jaar goed rondkomen (20 %). In die groep vinden we o.a. schepenen, de chirurgijn, de smid en de timmerman terug. Nog iets lager staan de boeren met een kleine uitbating, maar die toch nog

grootvee (paarden, koeien,...) bezitten. In deze categorie (12 %) vinden we o.a. de koster-schoolmeester. Helemaal onderaan de maatschappelijke hiërarchie staan de steun-genietende armen (13 %). Dit zijn enerzijds mensen die permanent van de armenstand leven, en anderzijds gezinnen die in een periode van levensduurte onder de grens van het 'bestaansminimum' vallen.

De overblijvende 40 % gezinnen vormt een heterogene groep. We kunnen aannemen dat tot deze categorie de dagloners, keuterboeren, wevers en andere minder goed betaalde en weinig vermogende huishoudens behoren. Binnen die groep dienen we ook de zogenaamde 'potentiële armen' te situeren, dat wil zeggen diegenen die leven aan de rand van het bestaansminimum en die af en toe 'in secrete' steun genieten.

Nagenoeg iedereen is rechtstreeks in de landbouw actief. De mulder, de brouwer, de timmerman, de koster-schoolmeester, de herbergier, de dagloner,... allen bewerken ze een lap(je) grond. Ze verbouwen rogge, tarwe, bonen, haver, vlas, gerst, koolzaad, spelt, boekweit en 'moeskruiden' en leven van en met de seizoenen. Vorst en droogte, regen en zon bepalen elk jaar opnieuw het 'gezinsbudget'.

Door oorlog getekend

Tussen de 13^{de} en 18^{de} eeuw wordt onze streek ontelbare keren door krijgsgewoel geteisterd. Een paar voorbeelden.

In 1381 wordt het Zottegemse kasteel door opstandige Gentenaars ingenomen en naderhand door grafelijke troepen ontzet, met alle gevolgen vandien voor de plaatselijke bevolking.

In 1452 wordt Zottegem in brand gestoken.

In 1453 zijn het opnieuw Gentenaars die het kasteel van Sint-Goriks-Oudenhove bezetten. Ze worden er verdreven door soldeniers van Filips de Goede die het kasteel tot op de grond afbreken...

In 1658 houden de Fransen lelijk huis in het Zottegemse. Zottegem zelf brandt totaal uit: te beginnen bij het kasteel tot bijna aan het einde van de 'Hoochstrate', het stadhuis inbegrepen, zijn langs beide zijden de huizen afgebrand. Een ooggetuige beschrijft hoe de Zottegemnaren zich tegen de weersomstandigheden trachten te beschermen 'met eenighe aftrecken, gedeckt met stroot daeronder sijlieden sijn cruypende als mieren in de aerde'.

In 1667 slaat de plaatselijke bevolking massaal op de vlucht voor de Fransen, ondermeer de burgemeester van Velzeke en zijn zoon die datzelfde jaar te Waarmaarde (aan de pest?) overlijden.

In 1671 steken de Fransen het vuur aan de Zottegemse pastorie.

Tussen 1689-1701 heerst er hier onafgebroken krijgsgewoel.

In 1708 zijn de Franse troepen er opnieuw: ze plunderen onder andere de Zottegemse kerk.

Tussen 1742-1748 vindt een voortdurend af- en aanlopen van vreemde troepen plaats. In Velzeke kamperen in juni 1744 de Engelse, Hollandse en Hannoverse troepen, samen 13.000 soldaten. Plundering en brandschatting zijn schering en inslag. Zo plunderen de Engelsen de pachthoeve van de abdij van Hasnon en nemen er alles mee wat ze kunnen vinden: 'acht steenen boter, 400 eyeren, 4 moken roomsche boonen, één moken ereweten, 30 broden, 40 hinnen ende kiecken, eene laecken broeck waer inne beth de neghen gulden gelt was,...'. Nog geen maand later bivakkeert de Franse legerleiding met het gros van de troepen in Velzeke.

Dat al dat militair geweld diepe wonden sloeg in het dagelijks bestaan van onze mensen hoeft geen betoog. Maar meer nog dan een ellenlange opsomming van de materiële schade, weerspiegelen de bevolkingscijfers de gruwelijke realiteit. Een hoog sterftecijfer (t.g.v. hongersnood en epidemieën één enkele keer t.g.v. bruto geweld), een dalend aantal concepties en een huwelijkscijfer dat de nulwaarde benadert, zijn evenveel tekenen aan de wand voor de (tijdelijke) ontreding van de samenleving.

Het summum van chaos en ontreding vinden we in de tweede helft van de 16^{de} eeuw, de tijd van Egmont en Alva, van Filips II en Willem van Oranje. De apocalyptische toestanden die geweld en tegengeweld tijdens de zogenaamde 'Godsdienstoorlogen' in de hand werkten, worden ons door tientallen tijdgenoten verhaald. Denken we maar aan Pieter Brueghels 'De Dulle Griet' en 'De moord op de onnozele kinderen'.

Hoe erg het in het Zottegense was, kunnen we aan de hand van een (beperkte) opsomming illustreren:

- 1567 Strijpenaar Adriaen van Maldeghem wordt op de brandstapel gezet omwille van zijn 'rebellie en opstandigheid'.
In oktober trekken 1600 Spaanse soldaten door Velzeke, een spoor van vernieling, plundering en doodslag achterlatend;
- 1569-'70 Een compagnie soldaten onder het bevel van de heer van Blondeau, belast met het bewaren van de goede orde te Zottegem, maakt het hier zó bont dat de magistraat naar Brussel trekt om bij Alva de wandaden aan te klagen.
- 1571 Opnieuw Spanjaarden te Velzeke. Ze eisen paarden en wagens, voedsel,... Ze stelen en vechten,...
- 1579 Sint-Goriks-Oudenhove wordt door de 'geuzen' gedeeltelijk in de as gelegd.
In Zottegem vindt een confrontatie plaats tussen Malcontenten (Roomsgezind) en Schotten (protestanten). Amper een week later raken, net buiten de grenzen van Zottegem, een troep Gentse Calvinisten slaags met Egmont en de Malcontenten.
- 1580 Het 'geuzenleger' van de la Noue teistert het Zottegense. Strijpen, Velzeke, Godveerdegem en Zottegem worden in brand gestoken en geplunderd. De oogst wordt nagenoeg volledig vernield.
- 1581 Zottegem wordt geplunderd door Malcontenten. Een deel van het dorp en de kerk van Velzeke worden in de as gelegd; de plaatselijke bevolking wordt massaal vermoord.

1583 De Schepenen van Oombergen vragen de Raad van Vlaanderen om vierschaar te mogen houden binnen de Gentse stadsmuren. Ingevolge de aanwezigheid van soldaten en 'ghesien de jeghenwordeghe troublen ende orloghe' kunnen ze immers niet te Oombergen vergaderen.

In 1587 beveelt Filips van Egmont zijn troepen om (het totaal aan de grond zittende) Velzeke met rust te laten, t.t.z. 'de n'y loger, pitorer, fourrager ou menger, ains laisser ses habitants et subjectz libres et paisibles en leur maison, bestiaux et biens, sans enfanchon que ce soit, les oultraiger, endommager ou molester (...) et de ni faire aucune foule ou domage...'. We krijgen hier meteen een 'plastische' omschrijving van de methodes van de soldateska. Hoeft het ons dan te verwonderen dat na het verstommen van het wapengekletter een compleet ontredde samenleving achterbleef en slechts een derde van de bevolking de jaren 1570-'80 overleefde?

DE SCHARNIEREEUW 1750-1850

De aardappeleters

De sociaal-economische evolutie van onze streek wordt gekenmerkt door een duidelijke breuk omstreeks het midden van de achttiende eeuw. Het is pas op dat moment dat de demografische groeikansen de traditionele drempel overschrijden en een gestage bevolkingsaanwas in de hand werken. Deze ongeremde bevolkingsgroei leidt tot een toenemende grondversnippering en gaat tevens gepaard met een stijging van het aantal bezitslozen die hun heil dienen te zoeken in de huisnijverheid (weven en spinnen, kantklossen).

In deze evolutie speelt de opname van de aardappel in het voedselpakket een essentiële rol. Hij bevat niet alleen vitamine-C en verhoogt aldus de biologische weerstand, maar laat bovendien toe op eenzelfde oppervlakte tweemaal meer voedsel te telen. Dat heeft dan weer voor gevolg dat, mede onder druk van de bevolkingsexplosie, de gronden in steeds kleinere perceeltjes worden opgedeeld. Het exploiteren van deze lapjes grond is geen full-time bezigheid meer: de keuterboer heeft tijd over om een nevenactiviteit uit te oefenen en gaat zich steeds meer toeleggen op de vlasnijverheid.

Dit vrij complexe economische 'model' blijkt aanvankelijk relatief goed te functioneren. Sommige historici zijn dan ook van oordeel dat het derde kwart van de achttiende eeuw één van de bloeiperioden in onze geschiedenis was.

Maar de opkomende industrialisatie tegen het einde van de eeuw betekent de doodsteek voor onze keuterboer-wever. Scherpe prijsdalingen in de vlassector maken dat, wil een gezin zijn inkomensniveau aanhouden, iedereen in het arbeidsproces moet worden ingeschakeld.

Het is meteen het begin van 'Arm Vlaanderen', een samenleving die voor 70 à 80 % bestaat uit mensen die net boven of onder de grens van het bestaansminimum leven, een maatschappij waar (ca. 1850) slechts één persoon op tien in staat is zijn naam te schrijven, kortom een gemeenschap die Cyriel Buysse in 1894 typeerde als '... grove vuile boeren, als slaven aan de grond gehecht, onwetend van alles, gevoed als dieren met aardappelen en roggebrood...'.
© 2014 - 2015, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100

De eerste vermeldingen van aardappels in boedelbeschrijvingen van het Land van Zottegem gaan terug tot de jaren 1716-1725. Pas rond het midden van de achttiende eeuw raakt de aardappel hier ingeburgerd: in de periode 1745-'55 vinden we hem in ca. 70 % van de boedels. Tegen het einde van de eeuw is hij al hét volksvoedsel bij uitstek. Zo lezen we in een verslag van het armbestuur van het naburige Scheldewindeke dat het aantal behoeftigen in 1795 sterk is toegenomen omdat het merendeel hun 'patatters ofte aardappels ... waer op hunne hope steunde als wezende den besondersten artikel van hun onderhaud' door de strenge winter vervroren is.

Wat de vlasnijverheid betreft, stellen we vast dat tussen ca. 1740 en 1820 ongeveer één op drie gezinnen weeft. Bijzonder hoge waarden treffen we aan in Erwetegem en Godveerdegem waar in de jaren 1820 respectievelijk 65 en 63 % van de gezinnen een weefgetouw heeft. In Zottegem laat anderzijds zich nooit meer dan 2 % van de gezinnen met weven in. Nog sprekender zijn het aantal spinsters. In 1764 is nagenoeg de volledige vrouwelijke bevolking als spinster actief in Godveerdegem (96 %), Erwetegem (94 %) en Grotenberge (86 %).

Waarom er hier zoveel geweven en gesponnen wordt, valt af te leiden uit de grootte van de landbouwbedrijfjes. De telling van 1846 leert ons dat ruim vier op vijf uitbatingen kleiner zijn dan 5 hektare. Meer nog, 30 (Sint-Goriks-Oudenhove) tot 50 à 60 % (Erwetegem, Godveerdegem, Strijpen, Velzeke) van de bedrijfjes is niet groter dan 50 are. Wanneer we voor ogen houden dat omstreeks 1820 één bunder akkerland (= 1,23 ha) net niet volstaat om een doorsnee gezin van vijf personen van de nodige graan- en aardappelhoeveelheid te voorzien, valt makkelijk te begrijpen waarom de keuterboer achter het weefgetouw gaat zitten.

Onze keuterboer-wever wordt dus sterk afhankelijk van de aardappelopbrengst enerzijds en van de inkomsten uit de vlassector anderzijds. Zoals we reeds hoger schreven, boert de huisnijverheid sterk achteruit, dit voornamelijk vanaf 1816. Deze situatie brengt eerst en vooral de bezitlozen en de problemen. Het Zottegemse Bureau van Weldadigheid (de voorloper van de C.O.O., nu O.C.M.W.) merkt in een armentelling van 1818 dan ook op dat 'le peu de gaigne qu'on a pour filer... étant presque le seul soutien des pauvres' één van de hoofdoorzaken van de armoede vormt. Op dat moment telt Zottegem ongeveer 11 % steungetende armen.

Wanneer ook de aardappeloogst fel tegenvalt, komen heel wat meer gezinnen in de problemen. Zo zien we dat als rechtstreeks gevolg van de aardappelplaag in de jaren 1845/1847 het armoedeprobleem in zijn volle scherpte wordt gesteld. In 1844 telt Zottegem 12,5 % steuntrekkers; in 1845 is dat lichtjes opgelopen tot 14 %. Het volgend jaar stijgt het percentage armen fenomenaal tot ca. 22 %; in 1847 zelfs tot 26 %. Tot diep in de jaren 1850 blijft één op vijf Zottegemnaars afhankelijk van de armen. De C.O.O. kampt dan ook met financiële moeilijkheden. Dit blijkt uit volgend document:

'Den gemeenteraad van Sottegem heeft in zitting van 26 January 1855 ingezien de aenhoudende koude en duurte der levensmiddelen nodig geoordeeld hunne behoeftige medeborgers hulpsaemheid te bieden. Bijgevolg zullen de leden van het Armbestuer ten huize der inwoonderen een collecte doen. Niet en doet twijffelen of de vriendelijke aenroeping tot hulp van hunnen evenmesch zal aenhoort worden. Inwoonderen van Sottegem, 't zijn de arme medeborgers die honger en koude leyden die Uwe bermhertigheid aenroepen'.

Het mechanisme 'grondversnippering-weven en spinnen-aardappel' leidt dus omstreeks het midden van de negentiende eeuw tot een zware verarming, waarvan vooral de keuterboerwever het slachtoffer werd.

Maar hoe zat het dan met de rest van de bevolking, en meer bepaald met de handelaars en ambachtslui? Hier merken we, en dit minstens sinds de 17^{de}/18^{de} eeuw, duidelijke verschillen tussen Zottegem en omliggende dorpen. Dit valt ten andere vrij gemakkelijk af te lezen uit onderstaande tabel.

	opp. (ha.)	bevolking							inw./km ²	
		1570	1650	1720	1760	1820	1844	1851	1720	1851
Elene	319	310	231	278	453	589	675	644	87	202
Erwetegem	956	895	796	790	1300	1745	2066	1826	83	191
Godveerd.	326	325	255	215	347	528	603	611	66	187
Grotenb.	466	295	172	395	520	810	870	862	85	185
Leeuwerg.	271	450	173	292	362	506	546	546	108	201
Oomberg.	360	255	173	237	408	573	578	621	66	173
St.-G.-O.	566	470	469	505	755	920	1067	988	89	175
St.-M.-O.	891	960	956	1027	1360	1993	2418	2229	115	250
Strijpen	602	495	486	679	906	1307	1440	1175	113	195
Velz.-Rudd.	1300	1105	1180	1430	1813	2394	2566	2444	110	188
Zottegem	161	745	1106	1153	1511	1744	2165	2500	716	1552

Bevolkingsevolutie (1570 - 1850).

Zottegem, met zijn 161 hectare veruit het kleinste dorp, telt na 1850 het hoogste bevolkingscijfer en benadert vanaf het midden van de 17^{de} eeuw de waarde van de uitgestrekte dorpen (Velzeke, Erwetegem, Sint-Maria-Oudenhove). Met andere woorden, op een ogenblik dat de bevolkingsdichtheid van het omliggende platteland varieert tussen de 66 à 115 inwoners per vierkante kilometer, telt Zottegem 716 inw./km². Alleen al op basis van dit gegeven mogen we aannemen dat de 'economische structuur' van Zottegem sterk moet verschillen van deze in de andere dorpen.

Vooraleer hier nader op in te gaan, kijken we nog even naar de tabel. We krijgen hier immers een schets van het bevolkingsverloop tussen 1570, d.w.z. net vóór de godsdienstoorlogen, en 1851. Wat meteen omvalt is dat er in de meeste dorpen tussen 1570-1720 nauwelijks van enige bevolkingsgroei sprake kan zijn. Integendeel, een aantal dorpen is de catastrofe van de jaren 1570/80 nog niet te boven gekomen.

Daar tegenover staat de forse bevolkingsstijging tussen 1720-'60, verdergezet tot 1844. Op dat moment is nagenoeg overal de bevolking (t.o.v. 1570) verdubbeld. Dan slaat de aardappelcrisis toe en de bevolkingsaan groei wordt tijdelijk afgeremd. De tabel illustreert ons met andere woorden de geweldige dynamiek in de (tweede helft van de) achttiende eeuw.

De hoge bevolkingsconcentratie te Zottegem laat dus vermoeden dat de landbouwsector hier plaats heeft moeten ruimen voor handel en ambacht. Ook het hoger aangegeven ongewoon laag percentage wevers wijst in die richting.

Zottegem bezat een lakenhuis, hoewel de markt een sterk plaatselijk karakter had. Een telling van 1764 leert ons immers dat slechts de randgemeenten, samen met Roborst, Michelbeke, Sint-Maria- en Sint-Martens-Lierde, Ophasselt en Steenhuize er hun linnen verhandelden.

Net zoals de grotere dorpen (Velzeke, Erwetegem) bezat Zottegem een smid, een wagenmaker, kleermakers, schoenmakers, 'kruidenierswinkels', timmermans en schrijnwerkers, een kuiper, ... Maar tevens vinden we er een aantal ambachten met meer dan lokaal belang. Ter illustratie geven we een opsomming van de ambachtelijke en handelsactiviteiten welke in 1738 en 1820 werden opgetekend.

1738: 26 schoenmakers en -lappers, 13 'rocklijf, causen, sacken ende brouckmakers', 11 bakkers, 9 kleermakers, 7 brouwers, 6 beenhouwers, 5 timmermans & schrijnwerkers, 5 'ploters ende handschoenmakers', 5 'wasch- en roetkeersmakers', 4 kuipers, 4 stoeldraaiers, 3 ketelmakers, 3 huidevetters, 3 slotenmakers, 2 azijnbrouwers, 2 pottenbakkers, 2 hoefsmeden, 2 brandewijnstokers, 2 zeeldraaiers, 2 wagenmakers, 2 'vlieghermakers' (makers van schietspoelen), 1 glazenmaker, 1 metser, 1 'gareel en zaelmaker', 1 oudekleerkoper, 1 'toebackspinder'.

1820: 25 schoenmakers, 12 bakkers, 9 kleermakers, 6 leertouwerijen, 8 vlashekelarijen, 5 stoelenmakers, 5 stovenmakers, 4 schrijnwerkers, 3 brouwerijen, 3 gareelmakers, 3 kuipers, 3 'naaiwinkels', 3 slotenmakers, 2 wagenmakers, 2 blauwververs, 2 handschoenmakers, 2 hoedenmakers, 1 pottenbakker, 1 azijnbrouwer, 1 zilversmid, 1 koperslager, 1 korenmolen en 1 mandenmaker.

Zottegem was dus een druk stadje geworden met een handels- en ambachtsactiviteit die een meer dan plaatselijk karakter had.

DE NEGENTIENDE EN TWINTIGSTE EEUW

Het station, hoeksteen van de expansie te Zottegem

Reeds lang vóór de 19^{de} eeuw vervulde Zottegem een centrale functie t.o.v. het omliggende platteland. Dit laat zich niet alleen aflezen uit de hoge concentratie handels- en nijverheidsvestigingen, maar ook de bevolkingsdichtheid is hier richtinggevend.

Zottegem bekleedde ook administratief gezien een centrumfunctie, wat bevestigd werd in de bestuurlijke reorganisatie omstreeks 1800. Het werd de zetel van een kanton, kreeg een vredegerecht en er werd naderhand een afdeling gendarmerie gestationeerd. In 1801 werd tevens de dekenij Zottegem opgericht.

Nochtans kwam Zottegem pas goed kuit de verf met de komst van de spoorweg. Twintig jaar nadat de eerste trein Mechelen-Brussel een nieuw tijdperk inreed, werd de maatschappij 'Chemin de Fer de Braine-le Comte à Gand' de concessie toegewezen voor de realisatie van een spoorverbinding tussen Gent en het Waalse steenkoolbekken. Het traject liep door het Zottegemse en men opteerde voor de bouw van een station aan de verbinding met de steenweg Gent-Geraardsbergen op de wijk 'Lage' te Strijpen. De aannemers waren reeds met de werken begonnen wanneer het Zottegemse gemeentebestuur er, in de eerste instantie dankzij advocaat Mussely (schoonzoon van oud-burgemeester Van Aelbrouck) in slaagt het station naar Zottegem te verleggen. De werken in Strijpen worden stilgelegd en de aannemers wordt een schadevergoeding van 30.000 fr. toegekend. Op 1 januari 1867 wordt de spoorlijn ingereden. De realisatie ervan had, ondermeer ingevolge hevige weerstand bij het onteigenen van de gronden, twintig jaar aangesleept. Ondertussen is een andere maatschappij de 'Société Belge de Chemins de Fer' begonnen met de aanleg van een tweede spoorlijn, nl. Brussel-Denderleeuw-Zottegem-Oudenaarde-Kortrijk. In 1870 is deze afgewerkt en in 1875 volgt de lijn Aalst-Zottegem-Ronse. Met andere woorden, in minder dan tien jaar tijd is Zottegem een knooppunt van spoorwegen geworden.

Het station bracht vrijwel onmiddellijk grondige veranderingen in het uitzicht van Zottegem. Als we de plattegrond van 1853 met deze van 1884 vergelijken, valt meteen de verschuiving van het centrum op. In de plaats van de vroegere kern, gelegen tussen kasteel en 'stadhuis'/kerk, komt nu de Markt letterlijk in het midden te liggen, met de Stationsstraat als belangrijkste verbinding tussen station en bewoningskern. Er worden nog meer straten aangelegd (o.a. Mussely-, Van Aelbrouckstraat, Marèsiaan) of verlegd (L. Demetsstraat, Grotenbergestraat). Andere verliezen hun functie: de Hospitaalstraat loopt bv. dood op de spoordijk.

De bloei van Zottegem wordt weerspiegeld in de bevolkingsevolutie. Tussen 1856 en 1947 neemt het aantal inwoners van 2.379 tot 6.119 toe, of m.a.w. een aangroei van 257%.

Deze aanzienlijke bevolkingstoename, alleen onderbroken door de Eerste Wereldoorlog, staat in schril contrast met de eerder bescheiden groei in de andere deelgemeenten. Hier valt tussen 1856 en 1947 amper een bevolkingstoename van 143% te noteren (van 11.522 naar 16.488 inwoners), waarbij er na 1900 zelfs van een stagnatie kan gesproken worden.

In de grafiek kunnen we zeer goed de invloed van het station aflezen. Tot omstreeks 1880 verloopt de evolutie in Zottegem en de deelgemeenten vrij gelijklopend. Daarna gaat Zottegem snel het omliggende platteland overstijgen.

De Zottegemse 'bevolkingsexplosie' heeft zowel rechtstreeks als onrechtstreeks met de spoorweg te maken. Enerzijds doet zich het fenomeen voor dat de buitenhuis werkende bevolking uit heft omliggende platteland zich in het centrum komt vestigen om dicht bij het station te wonen. Deze situatie mag echter vóór de Tweede Wereldoorlog niet overschat worden aangezien het combineren van een eigen (kleine) landbouwexploitatie met een buitenhuisactiviteit op het platteland nog ruim verspreid was. Maar er is meer. De pendelaars die dagelijks (of wekelijks) Zottegem aandoen, zijn potentiële klanten voor de kleine middenstand. Bovendien bevordert de spoorweg, toen hét transportmiddel bij uitstek, de industriële ontplooiing van Zottegem. Inzonderheid de breigoednijverheid nam hier een hoge vlucht. De hoofdzakelijk vrouwelijke arbeiders die er werken, worden deels met de trein naar Zottegem gebracht en vormen op hun beurt een klantenpotentieel voor de middenstand...

Tussen 1880 en de vooravond van Wereldoorlog II wordt Zottegem dus gekenmerkt door een hoge concentratie van hoofdzakelijk kleinere handels- en nijverheidsvestigingen, en een paar grote breigoedfabrieken (de 'Sanitary', Cantaert, Schockaer-Smeets, Cousy, Moreels,...). Vermeldenswaardig is hier ook serrenbouwer Van Lierde die vóór 1914 internationale faam genoot. Ook op het vlak van de dienstverlening begint Zottegem zich waar te maken. Vóór 1940 vinden we er o.a. het College, St.-Barbara, de 'Nijverheidsschool' en het Hospitaal terug.

Bijzonder merkwaardig is de opbloei van de plaatselijke pers. Onder meer 'L'Ami de l'ouvrier' (1872-'74), 'L'ouvrier Belge' (1874), het 'Annoncenblad van Sottegem' (1889-1902), de 'Gazette van Sottegem' (1889-'96), 'De kleine burger van Sottegem' (1912-'14), 'De Beiaard' (1902-), 'Het Nieuwsblad van Sottegem' (1900-'03), 'De Zondagsbode van Sottegem' (1900-'14), en 'Ons Duijfe. Orgaan aller Sporten en Feesten' (1931-'35) werden te Zottegem uitgegeven en gedrukt.

Terwijl het beste deel van het omringende platteland naar het Waalse steenkoolbekken spoort of in Frankrijk in suikerfabrieken en steenbakkerijen zwoegt en 'de campagne doet', ontwikkelt Zottegem zich dus tot een provinciestadje.

Het traditioneel plattelandsleven gaat definitief verloren

Na de Tweede Wereldoorlog komt onze maatschappij in een stroomversnelling terecht die in minder dan twee decennia zal leiden tot wat men 'de gouden jaren zestig' is gaan noemen. In die korte tijdspanne kent de algemene materiële uitrusting een nooit geziene vooruitgang. Het fel gestegen gezinsinkomen, mede als gevolg van de toenemende participatie van de vrouw in het (betaalde) arbeidsproces, wordt in de eerste plaats aangewend om een huis, met alles er op en er aan, te bouwen. Men schaft zich ook een auto aan, men gaat met vakantie, koopt een t.v., een hi-fi-toren, ... Globaal gezien mogen we deze evolutie tot vandaag de dag doortrekken, waarbij evenwel valt op te merken dat vanaf omstreeks 1975 een aangroeiend deel van de bevolking duidelijk een lager consumptiepatroon moet aanhouden.

Deze naoorlogse situatie bracht een totale omwenteling in de bestaande sociaal-economische verhoudingen met zich mee. Wat tot en met de jaren vijftig gemeengod was, werd in minder dan geen tijd over boord geworpen. Nagenoeg de volledige materiële uitrusting van die tijd moet je nu in een museum gaan bekijken. De combinatie keuterboer-arbeider werd een zeldzaamheid en vrijwel alle traditionele ambachten gingen voor de bijl.

Zottegem, sinds generaties een centrum van ambachtelijke bedrijfjes, maakte een ware omwenteling mee. Bij wijze van voorbeeld kan hier de vrije val van de brouwerijen aangehaald worden: van de tien brouwerijen bleef er slecht één over. Maar niet alleen de ambachtssector raakte in moeilijkheden, ook de textielbedrijven, in het bijzonder de confectieateliers, kwamen onder zware druk te staan.

Dat er een aantal traditionele sectoren verloren gingen, betekende echter geenszins de teloorgang van Zottegems centrumfunctie, wel integendeel. Het werd in toenemende mate een zuiver verzorgingscentrum met een ongewoon hoge concentratie winkels, financiële instellingen, administratie, vrije beroepen, horecabedrijven en onderwijsinstellingen.

Bovendien behield het station zijn aantrekkingskracht. Een vergelijking van de uitgaande pendel in het Zottegemse leert ons dat in 1947 44% van de actieve bevolking buiten Zottegem was tewerkgesteld; in 1961 is dat zelfs opgelopen tot 57%, terwijl het in 1970 nog 48,5% bedraagt. De jongste vijfentwintig jaar is Zottegem het belangrijkste pendelcentrum van Zuid-Oost-Vlaanderen geworden. Pendelaars worden er van ver buiten de gemeentegrenzen met bussen aangevoerd, of verplaatsen zich met wagen of per fiets.

In tegenstelling tot de vooroorlogse periode wordt de aantrekkingskracht van het station nu niet weerspiegeld in de bevolkingsevolutie. Zottegem bereikte namelijk in 1966 zijn hoogste bevolkingcijfer (6.902 inwoners); daarna ging het in dalende lijn (6.161 inw. in 1983). Hiervoor zijn een aantal verklaringen te geven die samenhangen met de mentaliteitswijziging van de 'jaren zestig'. Zo gaat de plaatselijke middenstand alleen nog beroepshalve in de stadskern vertoeven, terwijl ze 's avonds hun villa in het omliggende platteland bewonen. Ook de pendelaars blijven weg uit het centrum, maar trachten net buiten de kern, liefst zo dicht mogelijk bij het station, te gaan wonen. Mede als gevolg van hun gestegen koopkracht, rijzen vanaf de late jaren vijftig, mar vooral in de jaren zestig en zeventig de nieuwe verkavelingen

als paddestoelen uit de grond: Bevegem, de Groten en Kleine Lage, de Bijloke, Brouwerijstraat, Kleine Meerlaan Weidestraat,... Het zijn typisch residentiële wijken, verstoken van elke traditionele maatschappelijke band: geen kroeg-om-de-hoek, geen kruidenierszaakje, bakker of beenhouwer. Zelfs de bevolkingsstructuur is er onnatuurlijk want het zijn nagenoeg allemaal gezinnen van eenzelfde generatie.

Naar de fusie

De sociaal-economische evolutie van de jongste vijftientig jaar noodzaakte de overheid tot steeds grotere inspanningen om de gestegen behoeften van de bevolking te dekken. Wegeninfrastructuur, de uitbouw van een net van nutsvoorzieningen (elektriciteit, gas, water, telefoon en kabeldistributie), sport- en culturele infrastructuur gingen van langs om meer het doorsnee gemeentebudget overstijgen. Bovendien was het uitgesloten om al deze voorzieningen, inzonderheid wat de sport- en culturele infrastructuur betreft, in iedere gemeente te voorzien. Een zekere grensoverschrijdende samenwerking was dus aangewezen, wat mede aan de basis lag voor de gemeentefusies.

Dat Zottegem de kerngemeente werd, lag voor de hand. Studies en verslagen toonden immers aan hoe sterk het omliggende platteland, en dit voor een stuk tot ver buiten de huidige gemeentegrenzen, op Zottegem was aangewezen.

Op het ogenblik van de fusie bekleedde Zottegem een regionale centrumfunctie op het vlak van handel, diensten, onderwijs, medische zorg, verkeer (station) en ontspanning (cinema, dancings,...). Het overbrengen van de gemeentelijke administratie naar het centrum was dan ook niet meer dan een bevestiging van de bestaande toestand.

Hiermee verloor het omliggende platteland zijn laatste sociale functie. Alleen het residentieel aspect, het wonen in de strikte zin van het woord, bleef behouden.

De gemeente Zottegem, een verzameling van tien dorpen gegroepeerd rond één kern, was een feit geworden.

Besluit

In het korte bestek van deze bijdrage poogden we een beeld op te hangen van de geschiedenis van het huidige Zottegem. Deze vanzelfsprekend vrij beknopte historiek werd als referentiekader gebruikt voor de toeristische troeven van Zottegem. Dat we hierbij heel wat aspecten onbehandeld lieten en soms vluchtig bepaalde thema's voorbij gingen, werd van meet af aan duidelijk gesteld.

Desondanks menen wij de voornaamste karakteristieken van ons plaatselijk verleden te hebben geschetst. Hierbij ging onze aandacht zowel naar de deelgemeenten als naar het centrum en poogden we de interactie tussen 'stad' en platteland doorheen de eeuwen te schetsen.

Het zou ons verheugen mocht dit raamwerk door nader historisch onderzoek opgevuld en gecorrigeerd worden.